

КАТЕГОРІЯ ВОЛІ В АСПЕКТІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВОЧИНУ

Виступаючи невід'ємним атрибутом людського способу буття, воля становить фундаментальну його характеристику. Будучи загально-науковою категорією, вона вивчається філософією, психологією, юриспруденцією й іншими науками. Категорія волі у праві загалом, й в цивільному праві зокрема, має фундаментальне значення, пронизуючи практично весь нормативний матеріал. Право має свідомо-вольовий характер і по своїй сутності є проявом волі й свідомості людей, що створюють конкретні правові норми.

Воля лежить в основі цивільної правосуб'єктності: особа набуває можливість бути рівноправним учасником правовідносин, тобто своїми діями створювати, змінювати або припиняти для себе права й обов'язки, тільки після того, як вона набуває здатність самостійно формувати й виявляти волю. Наявність самостійної волі визначає суб'єкта права, відображаючи його взаємини з реальністю.

Розробкою теорії волі у праві загалом й у цивільному праві зокрема в різні часи займалися М. М. Агарков, М. І. Брагінський, С. Н. Братусь, А. В. Венедиктов, В. В. Вітрянський, Р. Ієрінг, О. С. Іоффе, А. А. Козловський, О. А. Красавчиков, В. В. Луць, І. Б. Новіцький, В. А. Ойгензихт, П. С. Пацурківський, І. А. Покровський, С. В. Савчук, Ф. С. Хейфец, В. В. Черепакін, Г. Ф. Шершеневич, В. П. Шахматов та інші. Ними розглядалися питання недійсності правочинів із пороками волі, правосуб'єктності юридичної особи, способів виявлення волі й порядку здійснення волі через представника.

Більш важливе значення має категорія «воля» для цивільного права – у Цивільному кодексі України міститься багато норм, що оперують категорією волі.

Зокрема, ч.1 ст. 12 ЦК України [1] визначає, що особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Цивільне право, як галузь права, покликана регулювати цивільні відносини, засновані на юридичній рівності. Із цією метою фізичні та юридичні особи наділяються суб'єктивними правами, необхідною передумовою виникнення і здійснення яких є воля.

Незважаючи на використання терміну «воля» правовими науками, її визначення є відсутнім. У більшості наукових праць, які так чи інакше торкаються проблем волі у праві, немає досліджень цієї категорії. Найчастіше вона сприймається вченими як щось загальновідоме і таке, що не потребує роз'яснень - звідси впливає наявність різних поглядів щодо використання категорії волі для потреб цивільного права.

Таким чином, дослідження категорії волі вимагає комплексного підходу, заснованого як на знаннях теорії права й цивільного права, так і знаннях філософії й психології.

Воля є сутність, характер людини, в той час як інтелект уособлює її розумові здібності, може бути як подарований людині природою, так і набутий або розвинений згодом. Тому, воля персоніфікується не просто з бажаннями людини, воля - є сама людина, її єство, прагнення, думки, почуття, емоції тощо. Вона є рушієм будь-якого вчинку людини, направляє та керує нею, саме завдяки волі людина знає, що їй потрібно робити і яким чином можна досягти поставленої перед нею її ж волею мети.

Воля як бажання, намір. Це досить поширена концепція волі, якої у більшості випадків дотримується і юриспруденція. Так, наприклад, під вольовим елементом вини найчастіше розуміється саме бажання, а під волею суб'єктів, що вчиняють правочини - згода, що по суті є тим самим. Розмежувати терміни «бажання» і «воля», а також уживаний деякими філософами термін «хотіння» часто досить складно, тому, на наш погляд, такий підхід до категорії волі правомірний у юридичній науці.

Відправною точкою для осмислення поняття цивільний правочин, безумовно, є така суб'єктивна категорія, як воля. Воля, як елемент правочину,

розкривається шляхом самореалізації суб'єкта та детермінує його дії на досягнення певного правового результату.

Будь-який правочин є насамперед вольовим актом, тобто наміром особи створити певні юридичні наслідки (внутрішня воля), доведеним до відома інших суб'єктів, як учасників даних цивільних відносин, так й інших осіб(волевиявлення). Залежно від адекватності в правочині волі й волевиявлення осіб, які його здійснюють, вирішується питання про дійсність правочину або його оспорюваність внаслідок пороку вольового елементу. Встановлення справжньої волі сторін цивільного правочину є одним із способів його тлумачення.

Волю слід вважати основним елементом правочину, так як саме воля відрізняє правочини як юридичні дії від подій. Для вчинення правочину недостатньо лише внутрішньої волі - воля, що не виявлена зовні, не має юридичного значення. Правочин буде дійсним лише у тому випадку, коли волевиявлення виражає дійсну волю особи, в іншому випадку правочин буде розглядатися як такий, що вчинено з «пороком волі» [2, с. 16]

Правочин є явищем, створеним частково законодавством, а частково волею осіб. Проте однозначно можемо стверджувати, що воля неминуче присутня в правочині. Волю в правочині традиційно визначають як психічне регулювання поведінки суб'єкта, результатом якого є вчинення правочину. Проте зустрічаються і інші точки зору. Так, В. П. Шахматов вказував, що воля в правочині є свідомою цілеспрямованістю суб'єкта, яка обумовлюється тими потребами, необхідність задоволення яких викликала його здійснення [3, с. 40]. В. А. Ойгензіхт, критикуючи точку зору В. П. Шахматова, відзначав, що воля в правочині «не просто, а вірніше, не лише цілеспрямованість суб'єкта, а психічне регулювання його поведінки, результатом якого є вчинення правочину» [4, с. 208]. На його думку, внутрішню волю не слід зводити лише до одного бажання. Варто погодитися з науковцями, тому що волю дійсно неможна ототожнювати з бажанням, оскільки під волею необхідно розуміти весь процес волеутворення від виникнення певної потреби (бажання) до ухвалення конкретного рішення і його реалізації. Вітчизняне законодавство

визначає правочин через дію, тому варто зауважити, що категорія «дія» в психології володіє певною структурою. Формування волі відбувається під впливом потреб, необхідність задоволення яких викликала здійснення правочину. Потреба відбивається в свідомості і з'являється у вигляді потягу, а вже потяг, будучи усвідомленим, перетворюється на конкретне бажання, виступає основою мотивації майбутньої дії. Різні бажання приводять до боротьби мотивів, вибираючи з них пріоритетні, особа формує для себе остаточну мету і приймає конкретне рішення. Для того, щоб приступити до здійснення мети, суб'єкт повинен також обрати способи і засоби її досягнення [5, с. 213]. При цьому вплив волі не закінчується усвідомленням мети і обранням засобів і способів її досягнення. Можна також сказати, що процес здійснення дії на кожному етапі опосередковується волею. Будучи регулюючою стороною свідомості, воля сприяє здійсненню дії, дозволяє людині управляти своєю поведінкою в ході її реалізації. Процес формування волі, аналогічно структурі дії, можна представити у вигляді ряду стадій, як це було зроблено І. Б. Новіцьким і Ф. С.Хейфецом. Якщо І. Б. Новіцький відзначав, що перш за все передбачається усвідомлення цілі дії і тих засобів, за допомогою яких можна досягти поставленої мети; усвідомлення, обдумування завершується ухваленням певного рішення волі особи [6, с. 19], то Ф.С. Хейфец вказував, що процес формування волі, спрямований на вчинення правочину, складається з трьох стадій: «виникнення потреби, вибір способу її задоволення, ухвалення рішення вчинити правочин» [7, с. 4]. При цьому всі три стадії формування волі відносяться до внутрішніх процесів, що залишаються невідомими для оточуючих. Не зважаючи на визначальну роль волі в правочині, для його вчинення недостатньо лише внутрішньої волі. Не виражена ззовні воля не має юридичного значення, оскільки волю особи можна оцінити лише за допомогою волевиявлення. Тільки таким чином воля стає відома іншим учасникам цивільного обігу і може породжувати правові наслідки.

Отже, оскільки цивільним правочином є дія, то неминуче приходимо до висновку, що в основі дії лежить воля, а тому, правочин за своєю суттю є волею особи, яку слід розуміти як весь процес волеутворення від виникнення певної

потреби (бажання) до ухвалення конкретного рішення і його реалізації. У зв'язку з цим вольовий елемент цивільного правочину включає як власне волю (внутрішній психічний процес), так і волевиявлення (зовнішню реалізацію вольового рішення).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

2. Сенина Ю.Л. Категория воли в гражданском праве России (в аспекте гражданско-правовой сделки) : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидат юридических наук - Томск, 2006. - 27с. /<http://sun.tsu.ru/mminfo/000211544/000211544.pdf>

3. Шахматов В. П. Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия / В. П. Шахматов. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1967. – 311 с.

4. Ойгензихт В. А. Воля и волеизъявление : очерки теории, философии и психологии права / В. А. Ойгензихт. – Душанбе : Дониш, 1983. – 256 с.

5. Филиппов М.М. Понятие воли в советской психологии: Опыт определения воли / М. М. Филиппов // Проблемы методологии и логики наук. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1969. – Вып. 5. – 290 с.

6. Гавзе Ф. И. Сделки. Исковая давность / Ф. И. Гавзе, И. Б. Новицкий. – М. : Госюриздат, 1954. – 245 с.

7. Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по советскому гражданскому праву : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук : спец. 12.712 – гражданское право; гражданский процесс/ Ф. С. Хейфец – М., 1972. – 16 с.